

szemszögéből történő leírása, mérlege-
lése. Nem könnyű feladat: az előbbinek
van írásos dokumentuma, az utóbbi-
nak nincs. Amennyiben nem abból a
meggyőződésből indult volna ki, hogy
minden baj oka Kazinczy és követői-
nek baráti köre, akkor e kísérlet akár
sikerülhetett volna.

Természetesen a szerző jól tudja, s ki
is jelenti nemegyszer, hogy a személyes
rokon- és ellenszenvok átszövik az iro-
dalom történetét, szükségképpen hat-
nak, kivált a maguk idejében, az egyes
alkotók megítélésére. Az is nyilvánva-
ló, s e körülmény nem kerülte el Ne-
meskürty figyelmét sem, hogy többnyire
nem ismerik fel koruk valóságos
értékeinek valódi súlyát és jellegét.
Csakhogy míg ezt Kazinczytól igen
rossz néven veszi, addig Berzsenyiről
feltételezi, hogy amikor Kis Jánosnak
verseiből átnyújt néhányat Kazinczy-
nak történő továbbításra, a költő, aki
eddig nem került kapcsolatba semmi-
féle olvasóval, pontosan tudja, mely
versei a legfontosabbak s rá a legjel-
lemzőbbek. Ez ugyan elvben nem lehe-
tetlen, ám felette valószínűtlen.

Egyáltalán: miért van szükség erre
a perújrafelvételre? Kazinczy a „nyelv-
csősz”, a jakobinus és ateista (melléke-
sen: egyik sem volt, bár kétségkívül
szabadkőműves) mintha valamelyik
buzgó cenzor és rendőrügynök jelen-
téséből lépne elő. Aligha kételkedhe-
tünk abban, hogy irodalmunknak Ka-
zinczyra és Berzsenyire egyként szük-
sége volt, noha érdemeik nem sorolha-
tók ugyanabba a kategóriába. Kettejük
viszonya pedig változó, amiben épp-
úgy van letagadhatatlan szellemi befo-

lyás, mint ahogy voltak az akkori iro-
dalmi életből következő személyi el-
lentétek, tisztázatlan vélemények, tak-
tikai bonyodalmak. Ettől nem változik
a nyelvújítás és az irodalom szervezé-
sének szükségessége, s kétségtelen az
is, hogy Berzsenyi nagy költő, aki átélte
és megszenvedte korának és személyes
helyzetének gondjait, s ezeket ki is fe-
jezte múlhatatlan értékű költeményei-
ben: valahogy úgy, ahogy Horváth Já-
nos írja, klasszicista külszín alatt mo-
dern lélekre vallóan.

A kötet másik fontos állítása szerint
a *Poétai harmonisztika* igen értékes, sőt
kiemelkedő jelentőségű mű, mely meg-
előzi a legjelesebb esztétikai gondolko-
dók felfogását. Kétségtelen, hogy a je-
lentékeny alkotók ilyenmű munkái,
melyek egyúttal művészetük és világ-
felfogásuk értelmezései, megkülönböz-
tetett figyelmet érdemelnek. Ám az a
megállapítás, miszerint e mű fő hozadá-
ka a leibnizi teológiával való kapcsolat,
amire egyébként nincs bizonyíték, me-
glepő állítás, mégha hivatkozik is Kerpeli
Jenő e témában írott tanulmányára. Ez-
zel feltehetően Berzsenyi keresztény eti-
káját kívánja hangsúlyozni, noha a ke-
rsztény morál jelenlétét Berzsenyi vi-
lágfelfogásában, ha különbözőképpen
vélekedtek is szerepéről, tudomásom
szerint senki sem tagadta.

Az a küzdelem, melyet Nemeskürty
itt Kazinczy „balga ferdítései” ellen
folytat (időnként Németh Lászlóra hi-
vatkozva) tulajdonképpen lehangoló.
Egy (vélt) előítéletet nem lehet úgy
elozlatni, hogy közben táplálunk egy
másikat.

Wéber Antal

CSÚRÖS MIKLÓS: „LESZ IDŐ, HOGY VISSZATÉRHET”

Jegyzetek Arany János és a századforduló korszerűségéről. Budapest, Kráter
Műhely Egyesület, 1994. 109 l.

Ha egyszer, több évtized távolából
tekintenek vissza a XX. század utolsó

negyedének magyar irodalomtörténet-
írására, nem lesz könnyű irányzathoz,

csoporthoz sorolni Csűrös Miklós munkásságát. Lehet, hogy zavarba ejtőek lesznek majd különböző irodalmi periódusokhoz (a reformkortól a legújabb korszakig) kapcsolódó és eltérő módszerű írásai, melyek közül most a XIX. századi tárgyúakat gyűjtötte kötetbe „*Lesz idő, hogy visszatérhet*” címmel. A *Jegyzetek Arany János és a századforduló korszerűségéről* alcímet viselő könyv azt a folyamatot adja vissza, melynek során a korábban XX. századi témákra (a népi írók, Kálnoky László, Fodor András) koncentrálnak a múlt század második felének irodalma felé fordult. Alapvető módszere, hogy egy-egy művet a középpontba állítva formulázza véleményét. Folyamatrajzra, fejlődéstörténeti kérdésekre inkább csak ezek kapcsán utal. A nagy életművek kisebb szeletét elemző tanulmányai induktív alkatra mutatnak, s valóban hiányzik belőle a doktriner, a valamely módszertani elvet abszolutizáló gondolkodásmód. Semmiféle előfeltételezés, semmiféle metodikai irányhoz kapcsolódó elkötelezettség nem zavarja választásaiban és ítéleteiben. Az eszmetörténet, a motívumtörténet, az életrajzi megközelítés stb. mind-mind előkerül nála annak megfelelően, hogy melyik ígérkezik legeredményesebbnek. Nem eklekticizmusról van szó azonban, hanem a téma természetéhez alkalmazkodó, s optimális eredményre törekvő kutató rugalmasságáról.

Bár modora emlékeztet olykor az e korszakkal foglalkozó, esszéista stílusú elődeire (Sőtér, Mezei József), érzékletes és olvasmányos fogalmazásmódja sosem akadály a tudományos pontosságnak, megbízhatóságnak. Szubjektivitás is csak annyi van benne, amennyi bevallva-bevallatlanul szinte mindenkiben. Azaz annyi, amennyi a tárgyválasztásban és a műértelmezésben érhető tetten. A kötet egyes írásainak azonban mintha mégiscsak volna vala-

miféle belső összhangja. „...Giorgione fényes karrierjének kikökenése, a megingathatatlan hitt szerelem átváltása a gyűlölködésbe, a legnehezebb tulajdonság; a nagyszerű tehetség előre kiszámíthatatlan megbénulása együtt és külön-külön is azt tükrözik, hogy a világban kiismerhetetlen, túllünk idegen erők uralkodnak, a káoszt csak mi látjuk ideig-óráig rendnek, mi tévesztjük össze az emberek felénk forduló álarcát benső mivoltunkkal.” (83.) – olvashatjuk a drámaíró Gozsduval foglalkozó tanulmányban *A félistenről* szólva, de a gondolat felidézi a kötetnyitó *Toldi szerelme*-elemzést, amely a mű egyik vezérmotívumának tekinti az „inkognito”-t (áruha, álarc, színlelés), ami „szövevényes, áttekinthetetlen világot vizionál, az idegenség és gyanú légkörét érzékelteti”. (11.)

Ha ehhez hozzávesszük, hogy *A fekete város* modernségét is Mikszáth azon felismerésében látja, hogy az „idegenné, áttekinthetetlenné vált világban az ember önnön balsorsának eszközlőjévé válhat, képtelen belátni tettei következményeit, manipulált társadalmi, közösségi kötődései jóformán észrevétlenül szembefordíthatják privát érdekeivel” (66.), akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a századforduló magyar irodalmának ilyesfajta aspektusát egyéni belátások és értékvonalmak is determinálják. Ebből a szempontból annak nincs fontossága, hogy *A fekete város* nem csupán és kizárólag „egy életérzés enciklopédiája” gyanánt fogható fel (melynek középpontjában a bizonytalanság, a kétely, az eldöntetlenség áll), hogy a műnek olyasfajta olvasata is elképzelhető, amely a század végéig, a századelő társadalmi (polgárság és nemesség, idegen elemek és magyar tradicionalitás) és nemzeti (a magyar politikai vezetőréteg bukásra ítéltségének fájdalmas nosztalgiájával ellenpontozott idegenkedés az „új”, a „győztes” nemzetiségi és társadalmi

erőktől) dilemmáit megtestesítő, tragikus hangoltságú történelmi freskót, s egyúttal az I. világháborús összeomlást, a végzet kikerülhetetlenségét jósoló víziót lát a regény lényegének. (E két magyarázat egyáltalában nem zárja ki egymást, hiszen az életérzés politikai élményekre vezethető vissza, s a konkrét – és Mikszáth szerint befolyásolhatatlan – történelmi folyamatok hatása a regényben elsősorban a hangulat, a hangnem szférájában nyilatkozik meg.)

Tárgyválasztása általában dicsérei szerzőnk problémalátását. Hiszen ha van sokat emlegetett, de a legtöbb elemzőn kifogó Arany-mű, akkor a *Toldi szerelme* ilyen. Az *Ez az élet...* verselemzés is a költő magatartásának alapkérdéseit (viselkedés, szerep, életcél, erkölcsi értékrend) érinti. A *Vonások egy kettős portréhoz* (Illyés Gyula és az Arany János-i örökség) a megíratlan XX. századi magyar recepciótörténet egyik legváratlanabb és legnehezebben magyarázható jelenségével néz szembe: miért idegenkedtek a 20-as, 30-as évek népi költői és írói közül többen is a legtöbb vonatkozásban az ő eszményeiket illesztő, bizonyító Arany életművétől. A *Mikszáth korszerűsége és A fekete város* az utolsó nagyregényt oly módon mutatja be, hogy a lélektani elnagyoltságok, a romantikus rekvizitumok helyett a századfordulóhoz kapcsolódó időszerűségére helyezi a hangsúlyt. A drámaíró Gozsduról szóló tanulmány is járattan úton indul el, a kötetzáró szakkritikák (Keresztury Dezső: *Mindvégig*; Dávidházi Péter: *„Hunyt mesterünk...”*) pedig az Arany-örökség mai továbbélésének, aktualizálásának lehetőségeit fontolgatják.

Arany egyéniségének, magatartásának megítélésében általában kitapintható az elemző alkati vonzalma vagy ellenszenvé. Csűrös Miklós rokonszenves távolságtartással értelmezi az *Ez az élet...*-et: természetesen nem az italo-

zásról szól a költemény, hanem az élet-szemléletről, életvitelről. Arany nem az elszalasztott lehetőségeket siratja itt, nem a spontaneitást vállalni nem merő óvatosságán borong, inkább a közelgő halált sürgető keserűségét önti ki. Ilyen kijelentései harmonikusnak számító, belenyugvást sugalmazó, jóval korábbi lírai megnyilatkozásaiban is gyakoriak: pl.: „Hála Isten! este van van meginn’ / Mával is fogyott a földi kín.” (*Fiamnak*) Az elemzés konklúziója azután, a vers „korszerűsége”-ről szólva, egészen a máig hosszabbítja meg hatását: „Arany poétikája szimbolizmus előtti, romantikus-realista poétika, de az *Ez az élet...* olyan remeklés, amelyről keletkezése után száz évvel sem kell lefújni a port, hiszen mind az élmény, amelyet kifejez (a ráeszmélés az öregkor nyomorúságára és a megváltó halál utáni vágy), mind pedig a forma, amely ezt a tapasztalatot művé lényegíti (a kiküzdött, a szorongásokon, gátlásokon, nyomorúságon diadalmaskodó dal) az élet és a művészet mindig aktuális, elévülhetetlen, „örök” dolgai közül való.” (40.)

A *Mikszáth korszerűsége és A fekete város* sem szokványos műmagyarázat, hanem (nem teljesen függetlenül a recepcióesztétika inspirációjától) Mikszáth utóéletének két fejezetére koncentrálnál, „egy koraira, meg egy késeire, a vele már kortárs nyugatosok, illetőleg a napjaink prózáját megújítani törekvő nemzedékek Mikszáth-képére.” (57.) Természetesen ennek a ma felől közelítő, a „korszerűség”-et nyomozó eljárás módnak is megvannak a hátrányai. A századvég válság- és kilátástalanságközérzete felől magyarázott, vagy az utóbbi két évtized prózatőrekvészei felől értelmezett Mikszáthot valóban másképpen látjuk Csűrös Miklós nyomán. Sokáig csak betetőzőnek, a romantikát lezárónak mutakozó művésze ennek révén „arcot vált, új oldalról mutatkozik be, ha a groteszk és

abszurd, a paródia és a nyelvi krízis irodalma, vagy egyéb, mostanában aktuális törekvések, irányzatok előlegezőjét is fölfedezzük benne.” (74.) Amde ez az „új arc” is eltakarhat valamit. Aminthogy a *Toldi szerelme* elemzése során is az álruha, a személyiség megkettőződése stb. motívumkör felidézése hitelesen adja vissza Arany rettegését, elbizonytalanodását, jelenétől való elidegenülését. Viszont továbbra is tény marad, hogy a barátcsuhában végrehajtott hőstett a francia lovagi epika egyik leggyakoribb kliséje, hogy a bűnbeeső, majd bocsánatot nyerő hős, a különböző álöltözetek, rejtőzések stb. a francia *chanson de geste* műfaji velejárói. Az más kérdés, hogy ha Arany mindezt átvette (és átvette) Ilosvaitól, a *Toldi mondából*, s az euró-

pai epika-hagyományból, akkor ezzel már saját életérzésének kifejezésére is alkalmasnak találta – a Csűrös által felismert – motívum-lánc segítségével.

A címben jelzett szerzői szándék: a szellem és a halhatatlan művek örök elevenségének bizonyítása Csűrös Miklós tanulmányaiban kézzelfogható eredményekhez vezet. A XIX. század második felének irodalma, melynek rangját nem nagyon, de érdekességét, elevenségét sűrűn vonták kétségbe az elmúlt évtizedekben, sokat köszönhet e „jegyzetek”-nek. (Ahogy írásait szerzőnk, túlzott szerénységgel, kötete alcímében nevezi.) Nemcsak cáfolhatatlan igazságtartalmú megállapításainak, hanem annak is, ahogy kedvet csinál e korszak sokat elemzett műveinek újrafelfedezéséhez.

Imre László

FELTÁRATLAN ÉRTÉKEK A MAGYAR IRODALOMBAN

Szerkesztette Szabó B. István, társszerkesztő Császtvay Tünde. Budapest, ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA Irodalomtudományi Intézet, 1994. 425 l.

Az ELTE nemrég megalakult Magyar Irodalomtörténeti Intézete könyvsorozatának második darabjaként jelent meg az 1993-ban rendezett „Feltáratlan értékek a magyar irodalomban” c. konferencia anyaga. A konferencia szintén egy sorozat második tagjának tekinthető, előzményeként az 1992-ben, Kolozsváron rendezett „Érték és értékrend a magyar irodalomban” címet viselő eszmecsere említhető, amelynek tanulságait e kötetben Cs. Gyimesi Éva foglalta össze. A budapesti tanácskozás olyan tematikát jelölt ki, amely tulajdonképpen mindig aktuális, hiszen az irodalomtudomány munkája – bizonyos értelemben – mindig értékek „feltárását” jelenti. Nyilvánvaló, hogy ebben a témakörben nagy számmal várhatók beszámolóik filológiai munkálatokról, ám az értékelés és egyáltalán a hagyományhoz való hozzáférés szintén jelzett problematikája

másjellelű kérdéseket is felvet(hetne). Fontos rendezvény volt az ELTE és az MTA intézetei által szervezett konferencia azért is, mert – ahogy a kötet bevezetője hangsúlyozza – a hungarológiai a legkülönbözőbb intézményekben művelők széles köre reprezentálta itt önmagát, azaz – elvileg – képet lehetne kapni a magyar irodalomtudomány jelenlegi helyzetéről is. Ez viszont így csalóka volna: szerencsére a magyar irodalomtudomány ennél sokszínűbb, metodológiai és egyéb eszményeit tekintve összetettebb. A „területi” és „intézményi” sokszínűség ugyan valóban megvalósul, de teljességgel hiányoznak a hazai irodalomtudomány azon képviselői, akik olyan modern irodalomelméleti irányzatokat követnek (hermeneutika, történeti poétika, konstruktivizmus, dekonstrukció stb.), amelyeknek éppenséggel volna mondanivalójuk a „feltáratlan értékek”-